

Essay

Bakens in het landschap: Van wie en voor wie

Een essay over mentale bakens en hun belang. Bakens zijn niet alleen opvallende fysieke verschijnselen, maar kunnen ook als mentale constructies worden opgevat. In die zin zijn ze vaak minder duidelijk zichtbaar, maar daarom niet minder belangrijk. We zouden meer moeten weten hoe mensen zich feitelijk in hun omgeving oriënteren en wat voor betekenis ze aan bepaalde (mentale) bakens hechten.

Prof. dr. C.M.J. van Woerkum

Hoogleraar Communicatiemanagement,
Leerstoelgroep Communicatie en
Innovatiestudies, Wageningen Universiteit
cees.vanwoerkum@wur.nl

De mentale constructie van Bakens

Wie aan bakens denkt ziet een object voor zich, ter land, ter zee of zelfs in de lucht, dat als een sein werkt voor wie zich wil oriënteren: 'hier ben ik' of 'daar moet ik heen'. We hebben het dan over een fysieke verschijning, een vuurtoren, een taps toelopende ton in de rivier, de spits van een kerk.

In mijn bijdrage wil ik niets afdoen aan de betekenis van deze geografische seinen, maar aandacht vragen voor iets anders, namelijk de mentale component van bakens. Dit gaat verder dan geogra-

niet objectief, maar met een bepaalde focus. Wie, bijvoorbeeld, door de straat loopt waarin ik woon, kan die straat zien als een plek waar kinderen met allerlei spelletjes bezig zijn (jonge ouders zullen die neiging hebben), als een bonte mengeling van pogingen om van de voortuintjes iets te maken (de tuinliefhebber), als een vlootschouw van automerken, waaronder een antieke, lichtblauwe Mercedes (voor autofreaks) of als één groot bouwproject (de zelfklusser). Voor rurale omgevingen is dit niet anders. Boeren kijken heel anders naar de omgeving dan aanwonende burgers en

'We vragen ons dus niet af wat landschappen met toeschouwers doen, maar omgekeerd: wat doen die toeschouwers met landschappen.'

fische oriëntatie en zegt iets over de betekenis die mensen aan landschappelijke objecten toekennen. Hiermee wil ik aangeven dat een 'baken' voor de een iets anders kan zijn dan voor de ander. Betekenissen kunnen verschillen, sommige bakens zijn zo 'geladen' (voor bepaalde mensen) dat aantasting van zo'n baken bij deze mensen werkelijke schade kan aanrichten. Een reden om behoedzaam met bakens om te springen.

Ik zal beginnen met theorie over de potentiering van bakens. Waarna ik de theorie zal illustreren met een tweetal (eigen) voorbeelden. Ik zal besluiten met een oproep om bij het bouwen van nieuwe landschappen de mentale bakens uit bestaande omgevingen zorgvuldig in acht te nemen.

'Potentiering'

Vanuit de communicatiewetenschap zijn we gewend om omgevingen op te vatten als verzamelingen van informatie die betekenis krijgen door menselijke perceptie. In die zin zijn alle omgevingen constructies. We zien de omgeving

die kijken weer anders dan buitenlui.

We vragen ons dus niet af wat landschappen met toeschouwers doen, maar omgekeerd: wat doen die toeschouwers met landschappen. Net als we ons niet (meer) afvragen wat televisie met wat de kijker doet, maar wat de kijker doet met televisie.

Wanneer er vaak naar hetzelfde landschap gekeken wordt gaat het constructieproces niet telkens opnieuw van start, maar ontstaat er een constante. Zo'n landschap wordt dan gaandeweg op één wijze gelezen, bepaalde associaties keren telkens terug. Ik noem dat verschijnsel: 'potentiëren'. Een landschap raakt bij herhaald bezoek gepotentieerd, en krijgt zijn speciale betekenis. Deze betekenis wordt gevormd door de inbreng van eerdere ervaringen. Deels is dit de kracht van het vertrouwde, het wordt 'mijn landschap', het verbindt zich met mijn identiteit, net als de kleding die ik vaak draag. Maar er zit ook een inhoudelijke kant aan, het is op een bepaalde wijze gepotentieerd, als iets vrolijks of droefs,

prikkelends of geruststellends, aards of verhevens, intiem of groots.

Ingezetenen hebben dus vaak andere beelden bij een landschap dan nieuwkomers. Dit is mooi verwoord door de Engelse schrijver Hardy (1840-1928). Hardy beschrijft in een verhaal ('The Woodlanders') de grote problemen die een eenzame dokter ontmoet die komt te wonen in een mooie omgeving tussen mensen die daar geworteld zijn. Voor de dokter is de omgeving 'tolerable' of zelfs 'enjoyable delightful'. Toch moet hij zich vreemd voelen in die omgeving die door de autochtone bevolking veel intenser en dieper gepotentieerd is. Over hen zegt Hardy: "They are old association - and almost exhaustive

biographical or historical acquaintance with every object, animate and inanimate, within observer's horizon". Om deze reden kan de dokter nauwelijks met zijn dorpsgenoten overweg. "The spot may have beauty, grandeur salubrity, convenience", maar toch ontbreekt er iets. Er is een potentieerkloof, die niet opgevuld kan worden.

Mentale bakens zie ik als bijzondere plekken in een landschap die eruit springen, niet noodzakelijk door hun opvallende vorm, maar door hun bijzondere betekenis voor de gebruiker.

Ik zal aan de hand van twee voorbeelden uit de recreatieve sfeer, het verschijnsel, en de gevolgen ervan illustreren.

Als kind ging ik met mijn ouders en broers/zussen veel fietsen, meestal naar een gebied rond de Cartier-heide, vlakbij mijn toenmalige woonplaats Eersel (Noord Brabant). Dit gebied was lange tijd 'woeste grond' en is pas in de eerste helft van de vorige eeuw bebost. Dennen zijn dan de favoriete boomsoort. Echter ergens heeft men een smal paadje omzoomd, met rijen berken. Hierdoor ontstaat iets aparts, wat wij zeer terzake 'het berkenlaantje' noem-

'Ingrepen zoals trapjes i.p.v. een talud waar je af kon hollen, deden sterk afbreuk aan 'ons' vennetje. Wie durfde dit te doen?'

'Het vennetje'

den. Dit laantje was een sterk baken: we gingen wèl of niet door het berkenlaantje, maar was ook zeker zeer positief gepotentieerd. In het voorjaar stak dit fris-groene, aan weerszijden begrasde fietspaadje sterk af tegen de donkere, grauwe dennenbossen, met maar een enkel sprietje gras aan de rand: het berkenlaantje was vrolijk.

en ingrepen met buitengewone aandacht werden gevolgd. Toen er prikkeldraad omheen werd geplaatst, zodat je er niet meer omheen kon lopen, was dit een zeer pijnlijke ervaring. Ook andere ingrepen zoals trapjes i.p.v. een talud waar je af kon hollen, deden sterk afbreuk aan 'ons' vennetje. Wie durfde dit te doen?

tegenaan kunt kijken en als kinderen er niet meer omheen kunnen hollen. Precies dit is de charme van een vennetje. Zoiets lijkt toch praktisch realiseerbaar zonder dat grote schade ontstaat.

Natuurlijk, de menselijke geest is flexibel, en kiest nieuwe bakens als oude verdwijnen. Soms moet een 'gepotentieerde' omgeving op de schop, al protesteren betrokkenen. Misschien is het dan goed om te bedenken dat bijzondere punten in de natuur, los van alle ecologische betekenis voor mensen iets speciaals kunnen betekenen, op een aparte manier 'geladen zijn'. Is zo'n ingreep dan nodig? Moet het echt? Ook lijkt het zinnig om met de menselijke beleving mee te denken en nieuwe bakens te verzinnen. Zoals de bosbouwer met 'het berkenlaantje'.

'Bij het inrichten van natuurgebieden doet men er goed aan om niet alleen te kijken naar natuurdoeltypen, maar ook eens te luisteren naar de frequente gebruikers van dit gebied.'

Met groot leedwezen heb ik moeten meemaken dat door de jaren heen dit mentale baken volledig in het slop is geraakt. De berken gaven stuk voor stuk de geest en Staatsbosbeheer had kennelijk in het geheel niet door waar ze (niet) mee bezig waren. Dit laantje had natuurlijk met voorrang herplant moeten worden.

Een tweede voorbeeld. Toen ik nog de vader van jonge kinderen was ging ik vrijwel elk weekend 'met het hele gezin' naar een natuurgebied om daar wat te wandelen. Een favoriet stukje natuur was het bos tussen Rhenen en Veenendaal. In dat bos ligt, vrij dichtbij Rhenen, een vennetje. Dat vennetje was een verplicht onderdeel van elk bezoek. In alle jaargetijden was daar van alles te beleven. In het voorjaar trokken er padden naar toe, in de zomer zag je vogels, in de herfst vielen er takken in (die we er dan weer uit moesten halen) en in de winter stond er ijs op. Het was een bijzondere plek en door frequent bezoek zwaar gepotentieerd. Al gingen we altijd een flink eind wandelen in dit bos, dit vennetje bleef de plek waar onze beleving het meest geconcentreerd was. We zeiden dan ook dat we naar 'het vennetjesbos' gingen. Het vennetje was een mentale baken.

Het gevolg was dat alle veranderingen

Zorgvuldigheid gewenst bij constructies van landschappen

Bij het inrichten van natuurgebieden doet men er goed aan om niet alleen te kijken naar natuurdoeltypen, maar ook eens te luisteren naar de frequente gebruikers van dit gebied, met name waar het gaat om hun mentale bakens, die op een bijzondere manier zijn gepotentieerd.

Het gaat er dan vooral om te onderzoeken wat zo'n baken nu zo bijzonder maakt. Voor de Posbank is dit wellicht niet zo moeilijk: daar is het uitzicht fraaier dan waar dan ook in de verre omtrek. Maar er zijn veel minder gekende of opvallende bakens die toch voor gebruikers belangrijke oriëntatiepunten zijn en die iets bijzonders betekenen. Welke dit zijn is niet op voorhand evident. En vooral: waarom dit zo is, kan niet simpelweg voorspeld worden, en moet terdege worden verkend.

Eigenlijk zou men vervolgens door interventies de betekenis van een bepaalde beleving van mentale bakens eerder moeten versterken i.p.v. verzwakken. In het laatste voorbeeld, zou men, bijvoorbeeld, door moeten hebben dat de beleving van een vennetje aanzienlijk afneemt als je er maar van één kant

Summary

Landmarks are used for orientation but can also have deeper emotional meanings. For this reason we question the way people perceive landscapes, make them their own, and give it certain 'potency'. Certain natural sports or places can get a special meaning for orientation as well as for emotional reasons. We call them mental landmarks. Planners have to be aware of this phenomenon, have to explore the backgrounds and have to care for the effects of their interventions, knowing that this phenomenon exists.